

Reflex

Rainer M. János

Földi harmónia

162

Amikor 2013-ban megjelent Kende Péter életműsorozatának első kötet, a szerző a négy kötetre tervezett összeállítást előszavában „pre-posztumusz” életműsorozatnak” nevezte, utalva önmaga által „matuzsáleminek” nevezett életkorára. „Nem lehetek bizonyos abban, hogy megérem a sorozat kiadásának [...] a végét” – írta akkor; nos, nemcsak megérte, de kitűnő testi-lelki állapotban, így a jelen, negyedik kötet előszavának címe („Életműsorozatom utolsó kötete elé”) nem is cseng olyan szomorúan, mint az első olvasás során magamban mormolván éreztem. A 88. évében járó Kende Péterre tekintve egyáltalán nem szomorodik el az ember, ellenkezőleg, inkább felvidul, érzékelve a személyiségéből áradó derűt. A könyvet elolvasva a személyiség kisugárzása semmit sem csökken, sőt; más kérdés, hogy a felvetett témák kibontásuk és elemzésük után nem tűnnek túlzottan örömteliek. Erről persze nem Kende Péter tehet.

A sorozat előrelátó kitalálója, a Kalligram igazgatója, Szigeti László két éve is kész programmal állt elő. Az első kötetben előre jelezte a további három címét, egyszersmind tematikáját. Ott és a következő kettőben a mostani könyv címe *Magyarság, zsidóság, Európa* lett volna. Az első két szó maradt, a harmadik viszont jelentőségteljesen *emberiséggé* változott. A vál-

toztatás Kende Pétertől származott, és előszavában meg is írja: szerveesebbnek érezte Európáról szóló gondolatait a harmadik kötet térségünk nemzetéről és nemzeti-ségeiről szóló fejtegetéseinek társaságában. Am biztos vagyok benne, hogy az Európa-fogalom hétköznapi devalválódása is szerepet játszott az alcím eltűnésében, illetve módosulásában. Nyilván megunt, hogy a csapból is Európa folyik, és olyanok fejtegetik komoly képpel Európa fogalmát, a tőle való távolságot, a vele szemben táplált gyanút és aggályt (miközben homlokukat fenségesnek szánt ráncokba szedik), akiknek fogalmuk sincsen mibenlétéről. Neki van, ezért köszöni, nem áll be a sorba.

Az élet(műsorozat) négy kötet felrajzolta íve valamennyire Kende Péter életútjának vonalát követi. Az első kötet (*A kommunizmus és a magyar társadalom*) az életút és az életmű leginkább megszenvedett része – tudós számvetés az ifjúkor nagy ábrándjával, a vele való küzdelemmel, majd a külsővé és idegenné távolított-utasított következmények történeti útjának és következményeinek leírása. A két következő a történelemtől soha nem távolodó politológusprofesszor két alapvető témája körüli utazás leírása. Két klasszikus táj, mint Hellász és Itália: az állam és a nemzet, utóbbi sűrű kirándulásokkal a nemzetiség kérdése felé. Az utolsó kötet pedig

érzésem szerint vissza- vagy talán hazatérés a katedráról, az egyetem vagy az akadémia épületéből az otthonba. A szerző *benső* ügyekről szól, ezek a szövegek arról beszélnek, mi történik velünk, állampolgárokkal, magyarokkal, zsidókkal, a modernitás e nagyon is korhoz kötött jelenségeivel ma és a legközelebbi jövőben. Szó sincs öreges bölcselkedésről, holmi örök fogalmak reszketeg magyarázatáról – éppen ellenkezőleg, Kende magyarsága, zsidósága, állama és polgársága a modernitás terméke. Nem időtűli, transzcendens szubsztanciákat reprezentálunk, hanem az utolsó száz-százötven (vagy legfeljebb kétszáz) évünket. Ami olyan, amilyen.

A *Magyarság, zsidóság, emberi-ség* a címnek megfelelően három részre tagolódik. Az első, a *Magyarország útja a demokráciához és onnan el* maga is két, elsősorban hangulatában különböző alfejezetre oszlik. Az 1989-ben (akkor is két részben, áprilisban és decemberben – micsoda fantasztikus utat járt be a magyarság e nyolc hónap alatt!) íródott *Mi a magyar ma?* című szöveg egy „ébredező, talpra álló” nemzetéről szól. A következő néhány a talpra állás szükségyszerű és a mából visszanézve elfogadható mértékű nézeteltéréseiről és összeütközéseiről. Halvány balsejtelemként a *Mi a magyar má-ban* felsejlik az egész kötet problémakötege. Fejlődési zavarainkat, fejtegette Kende reménykedve 1989-ben, nagyrészt külső tényezők okozták. „De a fejlődési zavaroknak – amelyeket részletesen taglalni itt nincsen módom – volt egy sajátos belső oka is: a *hagyományos nemzeti ideálkép megrekedése*. [Kiemelés az eredetiben.] A magyar társadalom a 19. században rálépett ugyan az iparosodás és a piacgazdaság útjá-

ra, de nem tudott magának olyan nemzetképet adni, amely e modernizáció követelményeivel összhangban állt volna. Hogy még világosabban fogalmazzak: a magyar társadalom élén álló, részben nemesi eredetű elit a polgári életmódot és életeszmenyt nem tekintette magyarnak. Ebből rengeteg komplikáció származott, tekintettel arra, hogy a polgárosztály funkcióit, az ipar, a kereskedelem és a hitelélet funkcióit valakinek csak el kellett látnia. E komplikációk közül itt most csak a zsidókérdést említem, [...] mert a modern magyar nemzetkép megzavarodását szinte semmi nem világítja meg olyan élesen, mint a zsidóság viszonytárságos története a befogadástól a kiszorításig.” (22–23.)

Az első rész ötödik szövege (*Kettészakadt politikai közösség*) képezi az imént említett hangulati töréspontot. A 2002-es választás után írott esszé – majd az ezt követők – először érzékeli tragikusan mélynek a két politikai oldal közötti törést. Az okok történetiek, és pedig több történeti korszakban egymásra rakódott rétegekben: a 19/20. század fordulóján, 1918–20-ban, 1938–44-ben, a kommunizmus alatt gyülemlettek fel. Egészen 2010-ig a szerző reménykedni lát-szik, hogy a szakadás nem végső. A *liberalizmus nagyságáról és hanyatlásáról* szóló terjedelmes esszé (2010) érzésem szerint már e perspektíva nélkül tárgyalja a még mindig (de már nem sokáig) háromsztatú magyar politikai színtér e sajátságos szereplőjének örök kisebbségi szerepét s az ebből adódó következményeket. Az utolsó négy szöveg (közte rendhagyóan egy interjú) már a jelen helyzet, az 1989-es köz-társaság 2010-es bukása utáni állapot leírása.

Az egész fejezet, de kivált az 5–14. számú szövegek legfontosabb üzenete egy néhány éves tendenciába illeszkedik. 2010-ig az új magyar demokráciát kevéssé elemezték történeti szemszögből. Azóta szinte az egész kritikai irodalom (de még az apologetikus is, lásd Tellér Gyula tanulmányait) egyik fő beszédmódja, a politikai szociológia mellett, a történeti. Érdekes látni, hogy akik azelőtt is történeti szempontból elemezték a magyar politika szereplőit, mint például Kende Péter, mindinkább elbizonytalanodnak, vagy legalábbis a jelen kötet 2010 *utáni* szövegeiben ez a szál elhalványul. Kendét már sokkal inkább izgatja az a kérdés, hogy milyen vonatkozásokban beszélhetünk még demokráciáról, demokratikus legitimitásról, vagy hogy Orbán új, vezérelvű, autokratikus rendszere milyen történeti (de itt is inkább jelenkori) analógiákkal társítható. Konklúziója szerint Orbán uralmi rendje egyedi, sem az olasz fasizmus, sem a szovjet típusú rendszer valaminő reinkarnációja, sem gaulle-izmus, de a putyinizmus sem igazán használható kategória rá. Hogy rendszer-e, amit az említett apologéták lelkesen ajánlanak, arra Kende Péter benyomásom szerint inkább nemmel felel. Ez a mintegy százhetven oldal mindenestre Kis János, Kornai János, Magyar Bálint és Ungváry Rudolf teoretikusan megalapozott, történeti szempontból gazdagon argumentált tanulmányainak vonulatába illeszkedik; biztos helye lesz egy valamikori eszmetörténeti kurzus (például *Magyarország köz- és szellemi állapotai 1989 után* vagy *A Harmadik Magyar Köztársaság historiográfiája* címmel) kötelező irodalmában (*Egykorú, máig releváns elemzések* címmel). Kende

specifikuma pedig a politika társadalmi beágyazottságának és a társadalom mentális viszonyainak a politikára gyakorolt hatása lesz.

Csak természetes, hogy a következő rész, a magyarság és a zsidóság együttélése is elsősorban a máig ható történeti tényezők magyarázta történet. Minden sorában ott a hagyományos magyar (és térségi) társadalomtörténeti megközelítés – amit Kende asszimilációs dogmának nevez egy helyütt (179.), s ami helyett a másság kölcsönös elfogadását ajánlja. „A zsidó másság – fejtegeti ugyanitt – az újkori Európában legalább annyira következmény, mint ok. Kiindulópontján ugyan ott van a vallási különbözőség a hozzátartozó szokásokkal, szellemi-lelki beállítottsággal, de ezzel legalábbis egyenrangú tényező az a diszkriminált helyzet, amely a zsidó közösségek történetét Európában végigkíséri.” Ha egy közösséget üldöznek, szükségképpen más lesz. (183.) Zsidó másság, zsidó állami szerepvállalás, zsidó kapitalizmus, zsidó radikális társadalomkritika és zsidó kommunizmus – mindezen *percepciók* okán „hazánkban a bal-jobb tagolódás osztályok vagy társadalomszervező koncepciók ütközése helyett nemzeti fajvédelemmel kapcsolatos kérdés” lett, sóhajt fel Kende Romsics Ignáchoz írott levelében. (248.) Hangulati változása a kétezres évek vége felé ebben a részben is tetten érhető. A változás íve ugyancsak. Az asszimilációs stratégia ugyan Kende szerint is kudarcot vallott a 20. század közepére. Az erre vonatkozó ajánlat realitását, komolyságát és nagyvonalúságát a magyar politikai társadalom részéről eleve komoly kételyekkel szemléli. Mégis, 1945 után szerinte az „integrációt” célzó együttélés

(ez nem az asszimiláció szűkkeblű fogalma!) újakezdődött, persze új problémákkal és buktatókkal mindkét oldalról. 1989 pedig ehhez sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett. A zsidó kommunizmus percepciója túlélte 1956-ot, nem ellensúlyozta az 1956 előtti reformmozgalomban és a forradalomban való közös részvétel. Utóbbi szálát azonban a közös fellépés demokratikus polgári értékekért a szamizdatban, a petíciókban, Monoron újra felvette. De a baljós előérzet azt mondatja Kendével: „az 1945-ben új alapokon elindult s 1989 után még azoknál is tisztább alapokra fektetett zsidó–magyar együttélés *most a végét járja*. [Kiemelés az eredetiben.]” (251.) Az írás keletkezési ideje – kell-e külön említeni? – 2010.

Kende fogalomhasználata ebben a részben különösen érdekes. Több helyütt leszögezi, hogy nem szívesen használja az identitás kifejezést, azt még többes számban is túlságosan merevnek érezve. Szívesebben beszél kötődésről, pontosabban kötődések rendszeréről. Az akár deklarált önazonosítás vajmi keveset ér, ha a diszkurzív közeg ettől teljesen függetlenül látja el a beszélőt címkékkel és azokhoz betonozott konnotációkkal. E meggyőződésében Kende Péter bátran (és derűsen) szembemegy a korrekt szabadelvűség meggyőződéseivel. „Az én ideálom tehát nem az elkülönülő kultúrtörzsek, hanem [...] az egymásba kölcsönösen átmenő és tendenciálisan, ha nem is ténylegesen *összeolvadó* [kiemelés az eredetiben] »törzsek« Magyarországá. Az egyedüli, amelyben szerintem a közös nyelv elképzelhető. Szemben a szétágazó gyökerek felé orientálódó, a különbségeket folyton-folyvást aláhúzó, sőt ünneplő multikul-

turalista Magyarországgal, amelynek tagjai ugyan tolerálhatják, de aligha szívelhetik egymást.” (283.) A kötődés fogalma belátott és válalt másság, egyszersmind átélt érték- és kulturális közösség, a más kötetekben bőségesen elemzett „republikánus Magyarországom” (birtokos esetben, feltétlenül) fogalma és érzülete. Zsidó-keresztény értékek talapzatán nyugvó, az emberi jogokat, a felvilágosodás szabadságintézményeit, a haladás értékeit és a szolidaritás elveit vállaló társaság (*societas*). Talán egyszer társadalom is lehetne belőle, gondolhatta Kende még 2000-ben, amikor ezeket írta. 2014-ben viszont, amikor egy folyóirat szerkesztősége kapedli és kokárda összeegyeztethetőségéről kérdezte, rezignáltan csak annyit felelt: „Ha szabad ezt a kérdést valamicskét átszövegezni, akkor – az én olvasatomban – ez arról szól, hogy *lehet-e egy mai magyarországi jó vagy rossz zsidónak némi reménye arra, hogy (kapedlivel vagy anélkül) megfelelően a magyarsághoz való tartozás uralkodó elvárásainak?* [...] Nyilvánvaló, hogy a válasz ezekre a kérdésekre nem az illető zsidóságtól, hanem környezete milyenségétől függ. Európaias, liberális vagy baloldali környezetben nagy valószínűséggel *igen*, szűklátókörűen »nemzeties«, politikailag jobboldali vagy nagyon primitíven tájékozott (»mucsaí«) környezetben pedig többnyire *nem*.” (305.) [Kiemelések az eredetiben.] Hogy ki a közlünk való, pláne ki a jó magyar, azt itt és „most megint nagyon erősen” politikai nézőpontok döntenek el, tette hozzá Kende. Nem sok kétségünk lehet afelől, mit tartott 2014-ben és mit tart ma meghatározó környezetnek. Am azután írását és a könyv eme részét zárva,

fittyet hányva óvatos kérdésnek, belső rezignációnak, szomorúságnak és balsejtelemnek, egy mélységesen (poszt)hatvannyolcas, mondhatni, *hippi* deklarációval zárja: „Ezzel együtt a 21. század második (és életem kilencedik) évtizedében bízom a magyarországi társadalom növekvő európaiságában. Amit egyébként, szándéktalanul is, újból és újból próbára teszek, mert *személy szerint én se jó magyar, se jó zsidó nem tudok lenni (de nem is akarok).*” (305.) [Kiemelések az eredetiben.] Ha volna Pesten párizsi 68 (ez olyan, mint a hódmezővásárhelyi laktanyában 1975-ben, amikor a főhadnagy elvtárs eligazítás végén megkérdezte: *kérdés? Majd maga válaszolt előzékenyen: nincs, nem is lehet...*), hát valami ilyesmit lehetne, kellene a falra írni.

166

Megpróbáltam megmutatni a kendei életmű fordulatainak ívét két, talán legbelső témája, *maga-ügye* kapcsán. Ami a kötetben ezután következik, ajándék és feloldódás. „Nem »az ember« filozófiai fogalma után kutakodik – írja Kende az előszóban –, hanem arról szól [a harmadik rész], milyen alapvető változásokat hozott az emberiség – s ezen belül a magyarság – életfeltételeiben a modern világ szabályai szerint működő állami és nem állami intézmények összessége.” (11.) Megkockáztatom: nem is annyira az államról és intézményekről esik itt szó a szorosabb értelemben, hanem a *modernitás* megannyi jelenségéről, elsősorban eszmékről, életformákról és értékekről. Ezek tengelyében a felvilágosodás, a haladás, a (modern) polgár és annak hite és erkölce áll, időmetszete pedig elsősorban a 20. század. Kiegészítve néhány nagyon személyes ösvénynyel, visszavezetve az életművet az életútra: a szabadkőművességről és

zárószöveggként az 1956-os emigráció helyéről és szerepéről. Az életút nagy kalandja (lásd az életműsorozat első kötetében) visszavezetett az emberiség legnagyobb utolsó kalandjához, a 19. és 20. századi modernizációhoz, annak válságaihoz és az abból való kilábaláshoz. A túlélés és megélt-leszámolt totalitarizmusok ebben a részben epizódokká változnak. Kende Péter, aki a modernitásba, a nemzet csinosodásába, haladásába és *Nyugatosodásba* vetett hitet mintegy az apai kézfogás melegével kapta, ide talált vissza, és érdeklődő olvasóit is ide tereli a mű végén. Ha az első rész második fele ott lesz egyszer a kortörténeti chrestomatiában, ezt máris bevehetjük legtágabb szellemi országunkról szóló gyűjteményünkbe. Ha hallgatónk ma Kant kérdését teszik fel – bár tennék! –, e rész szövegeit javasoljuk; *válaszul a kérdésre, mi a felvilágosodás* – nekünk, ma.

Kende Péter persze nem lenne az, aki, ha egyszerűen e pillanatban leghosszabb életszakaszával, a párizsi emigráns útjával zárná a kötetet. Munkájának függeléke egy első pillantásra talányos címmel kezdődik: *Ami az életműsorozatból hiányzik.* (439. skk.) Ebben és a rá következő sajátos kendei bibliográfiában (ami maga is szöveg...) számba veszi igen terjedelmes francia nyelvű életművét, amelynek tekintélyes része közgazdasági problémákat boncol. Áttekinti szerkesztői munkáit, melyeket a párizsi *Magyar Füzetek* és annak könyvsorozata koronázott meg. Megemlíti, hogy a magyar 1956-ról szóló tanulmányai soha nem jelentek meg önálló kötetben – ez e sorok íróját fájdalmasan érintette, *mert így igaz*; de talán ez is lehet még... Nem utolsósorban pedig kritikus önreflexióra vállalkozik, *post festa*.

„Az érvek pontos kifejtése mögött rejtve maradnak a szerző személyes indokai” – írja váratlanul, majd felrója a szerzőnek (!) „a poétikus beszédmód és a szenvedélyesség hiányát. Az objektív összefüggések feltárásán túlmenő »kitárulkozástól« való tartózkodását. Az itt véget érő sorozat olvasója szinte mindent megtud az írások szerzőjének történeti és filozófiai szemléletmódjáról, azt azonban nem, hogy mit gondol a hegyek és völgyek szépségéről, borokról, nőkről, kortársairól, az élet értelméről vagy értelmetlenségéről. S ha ezekről soha nem írt cikket vagy esszét, ha óvakodott attól, hogy belső világába is beavassa az olvasót, akkor azt miért tette?” (441.)

Tegyük hát fel, hogy a kíváncsi olvasó nem nyert beavatást. Nem marad válasz nélkül így sem. Mert Kende Péter arról értesíti, hogy kortársairól szóló írásait, egy évszázad történetét emberi sorsokban elbeszélve tervbe vette. S ugyan azt mondja, ez aligha valósul meg, engedtessek meg e sorok szerzőjének, hogy szelíden kételkedjen ebben. Ami pedig az „életútról, világlátásról” szóló beszélgetéseket

illeti, vagyis Kende Péter interjúinak gyűjteményét, azt a párizsi eszme- és sorstárs, Márton László állítja össze és készíti elő kiadásra. A Szigeti László kiadta életműsorozat maga is egy nagyobb, szerintem bámulatos vállalkozás része, hiszen Kendéével párhuzamosan Kornai János és Kis János hasonlóan nagyszabású munkáit is kezünkbe adja – ezen az akadémikus épületen tán nem is mutatna jól a poétikus beszédmód és a szenvedélyesség. Amit különben magam nem hiányolok e zárókötetből sem, mert Kende Péter szelíd, elegáns stílusának poézise átütő, rendíthetetlen nyugalma és bölcs rezignációja lehetetlen volna szenvedélyesség nélkül. Hogy végső igazságokkal nem önt nyakon (mert ezzel magyarázza, hogy nem így írt), azt csak megköszönhetjük, kaptunk és sajnós kapunk az ilyenekből eleget. Elegendő öröm nekünk, ha felmutatja kötődéseit és iránytűit, útkereséseit és biztos tájékozódási pontjait, kételyeivel, bizonytalanságaival és olykori elszomorodásával együtt. Mert láthatjuk, hogy mindez lehetséges: e világi, e századi magyar, zsidó és emberi harmónia.

Desseffy Tibor

A csélcsap kőszikla bizonyossága

Az arrogáns dán fizikuszszeni, Per Bak *önszerveződikritikusság*-fogalma az egyik legérdekesebb gondolat, amibe nap mint nap beleütközünk – anélkül, hogy tudnánk róla. Amikor a *Miért éppen én? Miért pont velem?* vagy pontosabban a *Miért pont most?* kérdésével talál-

kozunk, az önszerveződikritikusság problémáját morzsolgatjuk. És életünk mindennap rengeteg ilyen kérdést dob fel nekünk: miért épp most szakad be egy párt népszerűsége, miért épp most válik el valaki a párjától, miért épp most lesz divatos valami, miért épp most kö-

vetkezik be a változás? Bak radikális válasza ma azért lett népszerű a társadalmi jelenségek magyarázatakör, mert azt mondja az okság után vágyakozó korunkban: nem, nem tudjuk. Híres homokbucka-kísérletében azt demonstrálja, ha lassan csorgatunk egy asztallapra homokot, előbb bucka képződik, és tudjuk azt is, hogy ez a bucka nem nő az égig, hanem egyszerre kis lavinák indulnak meg, a dombocska terjeszkedni kezd. De – és ez a lényeg – azt a legpontosabb mérőszközökkel sem tudjuk meghatározni, nem tudjuk pontosan megmondani, hogy mikor indul meg az omlás, mikor ér véget a növekedés – ergo csak a beépített bizonytalanság az, amiben biztosak lehetünk (lásd erről Joshua Romo: *The Age of Unthinkable*, 2009).

Ez a történet nem szerepel Almási Miklós könyvében (*Bevezetés a 21. századba*, Kalligram, 2015), amelynek azonban az aluldeterminált világ bizonytalanságával való szembenézés a központi gondolata. Ahogy a fülszövegben írja: „Ne félj – mondta az indián –, nézd, billeg a szikla ott fenn. Ha szilárdan állna, rég ledőlt volna. Bizonytalansága vitte át az időkön.” Lássuk be, van ebben a gondolatban valami józan ésszel, magától értetődő intuícióval szembemenő: te is szívesebben állnál egy szikla-szilárd képződmény alatt, mint egy érdekesen billegő kőszikla mellett. Ám intellektuális stratégiaként ma ez a „billegés”, ez a hajlékonyság, flexibilitás, a hajdan egységesnek álmódott világ mai törmelékeinek vizsgálata oly módon, hogy egy-egy darabkát kézbe véve közelebből is megnézzük, tisztességesebb és eredményesebb viszonyulásnak tűnik, mint egy-egy meggyőző eszme görcsös ismételtetése és szürke kivetítése a sokszínű valóságra.

Almási a bevezetőben a 18. századi *Konversations-lexikonok* példáját ajánlja mint lehetséges felhasználási módot, hogy az olvasó tudja, mi van a világban, képből legyen arról, ki és milyen irányból fújja a passzátszelet. Ez azonban ironikus szerepjáték. Almási ennél jóval többet kínál és mutat meg magából ezekben az „apropókban”. A 46+1 komment, villanás nem a világot magát kívánja megmutatni, ez az előbbieket értelmében nyilván lehetetlen is volna, hanem a geopolitika, a zene, a film, a szociológia, a hatalom, az irodalom területéről kap fel egy-egy csillogó követ, és gondolkodik el azok jelentésén és jelentőségén. Nemcsak e választások tükrözik a szerző érdeklődését, hanem a megközelítések, az apropók gondolatmenete is mutatja az Almási életútjában is megtestesülő gondolatot, ahogy a 20., átfolyva a 21. századba, nem egyszerűen előkép, hanem segíti a megértést. Almási a kaotikus nagy átalakulás kulcsmomentumát helyesen látja: „analóg rendszerek helyett jött a digitális korszak”. De abban is igaz van, hogy e nagy átalakulás során is érdemes a tegnaptól tanácsot kérnünk. Vagyis ha valaki „száz híres regény”-szerű összefoglalást vár Almási könyvétől, annak számára egy jó és egy még jobb hírem van. A jó hír az, hogy a könyvet átfutva, egy tikkasztó nyári délutánt át lehet fröccsözgetni bármely kékharisnyával a lebukás veszélye nélkül. A még jobb hír azonban az, hogy itt messze nemcsak kivonatokat olvashatsz, hanem Almási gondolatai és asszociációi építik fel a szöveget, és határozzák meg az olvasói élményt is.

Márpedig Almási éppolyan valószínűtlen, ámde imponáló szellemi képződmény, mint a könyvborítón díszelgő szilárdan billegő szikla.

Gondolkodásának nyitottságával, az újra való rácsodálkozás képességével jól bizonyítja a napjainkban oly divatos, kor alapú rasszizmus bornírt ostobaságát. A világra való nyitottság, az új megismerésnek a vágya ugyanis nem az életkorral korrelál. Szép számmal vannak húszéves diákjaim, akik különböző összeesküvés-elméletekbe menekülnek, mert azok hamis, de közérthető és egyszerű magyarázatokkal csábítanak. Ezzel szemben Almásit érdekli, izgatja ez az új világ, amelybe belezuttyantott minket a történelem: felemelkedő Kínával, dzsihadista borzalmakkal, képregényekkel és konzumerizmussal, sorozatfüggőséggel és a narratív identitások megbolydulásával.

Nem a fiatalság kultúripar által is generált aberrált kultuszát akarom a feje tetejéről a talpára fordítani. De az a helyzet, hogy Almásit nemcsak az emeli a jelenlegi divathullámok szörfbajnokai fölé, hogy e nyitottság révén képes megtalálni izgalmas kurrens formációkat, hanem az is, ahogy ezekről a jelenségekről képes gondolkodni, ahogy hallja a tegnapi hangjait, miközben a máról beszél. Nem tolakszik, nem okoskodik, ezeket az írásokat nem szaggatják szét a lábjegyzetek és a referenciák. Mégis a csiszolt elme működésének ragyogása egyszeri és különleges gondolkodót mutat meg, aki otthon van a Szvjatoszlav Richter-, Bergman- és Sartre-féle 20. századi magaskultúrában, de esztétikai és filozófiai műveltségének hátizsákját akkor sem hajítja a sarokba, ha Woody Allenről, Banský graffitijairól, a Sin Cityről vagy a House of Cardsról ír. Éppoly otthonosan mozog akkor, ha Henry Kissinger, Fareed Zakaria, Paul Krugman, Al Gore könyveivel vitatkozik, mint amikor Gyáni Gá-

bor, Somlai Péter, Rockenbauer Zoltán vagy Rényi András kötetéről értekeznek.

A nyitottság és műveltség mellett az jut kapásból az ember eszébe Almásiról, hogy jól ír. Az értekező esszé műfajában ennek a „jól ír”-nak három kritériuma van: az ember erőfeszítés nélkül, élvezettel olvassa a könyvet – pipa. Az idő előrehaladtával sem idegesítik a szerző stíláriis sajátosságai, manírjai (mint észrevetted, Almási védjegyzett tegeződését skrupulusok nélkül már el is csentem) – megint pipa. Végül egy-két héttel, jó esetben akár sokkal később is emlékezünk valamire a könyvből. Még túl friss az élmény, de például a tragikus sorsú Wittgeinstein család *másik* csodagyerekéről, a zongorista Paulról odavetett félmondat: „*a háború alatt elveszíti jobb karját (fogság, szibériai rémségek); ő viszont nem adja fel: a táborban egy faládjára klaviatúrát rajzol, és gyakorol*” – azt gondolom, önsajnálattól csöpögő világomban sokáig velem marad majd, úgyhogy ez is pipa.

Am talán a legfontosabb az, hogy a „Bevezetés” esetlegesége, Almási személyiséglenyomata miatt számos olyan megvilágító „radikális mellérendelést” is kínál, amely a szakmonográfiák gondolatmenetét szétfeszíti, és új megvilágításba helyezi. Például Almási etüdfüzérének utolsó darabja Thomas Piketty méltán híres sikerkönyve, amely a késő modern kapitalista társadalmak szétszakadásáról, a középosztály eltűnéséről, a tőkejövedelmeket élvező egy százalék megállíthatatlan gazdasági hatalmi növekedéséről szól.

Ezt megelőzően azonban egy tucatnyi új amerikai regény elolvasása után írt kis esszét olvashatunk. Jonathan Franzen, Don DeLillo, Michael Chablot, Tom Wolfe és a

többiek műveiből Almási olyan diagnózist állít fel a kortárs amerikai társadalomról, amely pontosan rimel Piketty közgazdasági fejtegetéseivel. A „középosztály-blues”, amely egyszerre fakad a valódi lecsúszásból, a lecsúszás veszélyei miatt érzett szorongásból és a szupergazdagok egyre extrémebb fogyasztási és viszonyítási mintázataiból fakadó frusztrációból – Almási olvasatában az elmúlt tizenöt év amerikai irodalmából is pontosan kibontható. A „Bevezetés” további nagy erénye, hogy miközben fittyet hány a magyaros szűklátókörűségre, provincializmusra, szellemi bezárkózásra, amely úgy tesz, mintha a Kárpát-medence határainál megszűnne a világ, nem zárja magát elefántcsonttoronyba, nem

ugrik el a magyar valóság elől. Vitányi Iván tovább és velünk élő feudalizmustézisén éppúgy elgondolkodik, mint Csepeli György a politikai vezető törvényszerű magányát leíró elméletén, Márai Sándor vagy Fenyő Miksa naplóin. A magyar történelem és jelen kényelmesen és olvasmányosan illeszkedik a globális problémákat és a posztmodern kultúrfenomenokat bemutató darabokhoz, néhol az áthallások, néhol az ellenpontozások izgalmasak.

Végül is lehet, hogy Almásinak mégiscsak igaza van, és ez egy beszélgetőkönyv. De ezt a beszélgetést a szerenczés olvasó vele, az ő választásaival és gondolataival folytatja – remélem, még sok, egyre bővítettebb kiadásban.

Rónay László

Jó volt vele lenni

Miközben Kovács Péter emlékezőkönyvét (Pilinszky közelében; Vigilia kiadása) olvastam, az a szentírási jelenet merült fel emlékezetemből, amelyet Máté evangélista így írt le: „Hat nap múlva Jézus maga mellé vette Pétert, Jakabot és testvérét, Jánost, és egyedül őket vitte fel egy magas hegyre... Egyszerre csak megjelent nekik Mózes és Illés, amint beszélgettek vele. Péter erre így szólt Jézushoz: »Ha akarod, csinálók itt három sátrat: neked egyet, Mózesnek egyet és Illésnek egyet.«” Efféle sátrat vont Pilinszky fölé Székesfehérvárt

a költő unokaöccse, Kovács Péter és felesége, Kovalovszky Márta, hogy a tépett idegrendszerű író elmenekülhessen a kíváncsiskodók elől, s regényét tervezgethesse. Az országszerte ismert művészettörténész házaspár kiemelkedően fontos szerepet játszott a magyar művészeti életben: kiállításrendezéseik megmozgatták az érdeklődőket, akik az ország különböző részeiből siettek Székesfehérvárra, hogy megszemlélhessék például Csontváry képeit. Az ő élettörténetük is izgalmas, de irigylésre méltó is, hiszen Kovács Péternél nincs hitele-

sebb tanúja Pilinszky életének. Már akkor némi irigységgel tekintettem rájuk, amikor együtt jártunk Bóka László legendás esti szemináriumára, amelyen olyan kiválóságok vitték a szót, mint Pernecky Géza, Pór Péter és az évfolyam más kiválóságai. Bóka egyik cigarettát szívta a másik után, s mindig valami izgalmas újdonságról beszéltünk, emlékszem, milyen ironikus mosollyal kommentálta, hogy a rossz emlékü Horváth Béla és Vámos Imre hazahozták az emigrációs magyar irodalom legszínvonalasabb folyóiratát, a *Látóhatárt*, ahol kétszer-háromszor annyit fizettek egy írásért, mint egyebütt. A szoba lassan sötétbe borult, a cigaretta füstje már nem volt látható, s Péter megfogta Márta kezét.

Pilinszky Jánost akkor már ismertem. Azaz találkoztam és beszélgettem vele. Először csak mesziről szemléltem csodálkozva: Thurzó Gábor hozta föl hozzánk, hogy bemutassa apámnak az ifjú zsenit. Űlt a kanapén, verseit olvasta. Ezek egyike-másika jelent meg az *Ezüstkor* című folyóiratban. Az *Új Ember*nél néha leült, és oktatást tartott az életről, amelyről maga is elég keveset tudott. Emlékszem hosszú előadására, amelyben a dohányzás ártalmaitól óvott, miközben a hamutartóban egyre-másra nyomta el a csikkeket. Láttam a Váci utcában, amint üzötten igyekeztek valahová Toldalagi Pállal, olykor átsuhant a *Kedves* nevű eszpresszón, ahol Kondor Bélával darvadoztak. Áhítattal és csodálattal olvastuk verseit, amelyek az új magyar irodalom hajnalhasadását jelképezték, mígnem rájuk borult az éj sötétje. Aztán a jó szimatú Saád Béla prózát íratott vele az *Új Ember*be, s érkeztek a dühödt olva-

sók, akik sehogy sem barátkoztak meg ezekkel az egzisztenciális mélységekbe hatoló írásokkal, s az eretnokség bélyegét sütötték rá. De már akkor tananyag volt az egyetemen: Bóka előadásain is méltatta, és elismerő szavakat szólt róla Pándi Pál is (akinek a közhiedlemmel szemben jó ízlése volt, csak éppen sokszor elrejtette marxista köpenyege mögé).

Ez volt a legenda folyamatának alakulása. De a legendák hőse általában hús-vér ember. Kovács Péter könyvének az a jelentősége, hogy az embert ismerjük meg, akit ezek az emberi jellemvonásai is nagy költővé avattak. Mi úgy ismertük, olyannak láttuk, aki a valóság fölött lebeg. Kovács Péter másik Pilinszkyt ismert, s csodálkozva látjuk, ez is olyan ember volt, mint a többi, csak éppen sokkal mélyebbre látott, sokkal közelebb jutott a lét titkaihoz, s megtalálta azokat a kényes szavakat, amelyekkel kifejezhette bensőséges élményeit. Annál izgalmasabb és tanulságosabb szembesülnünk azzal a környezettel, személyekkel, amelyek és akik egy költői hajlamú fiatalembert végül nagy költővé tettek. Ezt a környezetet, ezeket az indító személyiségeket, meghatározó élményeket mutatja meg legalaposabb és leghitelesebb ismerőjük, Kovács Péter, aki azért is hiteles tanúja a költő életének, mert maga is érzékeny művészlélek, legfeljebb abban különbözik nagybátyjától, hogy határozottabb nála, és jobban eligazodik az élet nehézségei között. (Ebben nyilván Kovalovszky Márta is támogatja.)

A kötet gerincét a *Szilánkok* című ciklus alkotja, „töredékek” Kovács Péter „felnőtté válásának” történetéből. A bevezető pár sor

azt a torokszorító pillanatot idézi vissza, amikor édesapja elé tette az újságot ezzel a címmel: „Az ítéletet végrehajtották.” 1958 júniusát írtuk, ekkor végezték ki Nagy Imrét. „Sütött a nap, az emberek nem ordítottak. Siettek valamerre, csak álldogáltak, éppen villamosra szálltak – mint máskor. Az egyetemen háborítatlanul folytak a vizsgák. Mintha a süket csend senki mást, csupán és egészen egyedül engem, egyetlenként zárt volna magába... Lehetett erről megfélekedni, *eltekinteni* a megtörténttől? folytatni valamit, bármit? Élni kellett. Élni szégyennel, lesütött szemmel, és mégis a reménnyel, hogy egyszer, majd, ha már nem is gondoljuk, ha tán nem is élünk, mégis eljön az ünnep.”

Ezek a szavak is bizonyítják, hogy Kovács Péter nem szenttelen emlékező. Átélt és megszenvedte azokat az éveket, s író módján – Pilinszkyhez méltó emelkedettséggel – idézi vissza életének eseményeit, amelyekben ismételten meghatározó volt a költő szerepe. A novella folytatódik: a művészettörténész házaspár és néhányan a Szovjetunióban tanácskozáson vettek részt. Vendéglátóik gyanakodva tekintettek rájuk. *Még* nem azonosultak teljesen a szocialista tanokkal, amelyek gyakorlati megvalósítása inkább taszítóan, mint vonzóan hatott rájuk. Vendéglátóik figyelmesége sem feledtette velük a homályos rossz érzést: mintha börtönbe zárták volna őket, mely láthatatlan falakat vont köréjük s mindenki más köré is. És egy másik börtön is szemükbe tűnt, amikor a szovjet csapatok kivonását követően végigjárták azt a telepet, amelyet a vasúti menetrend szemérmesen Székesfehérvár-repülőtéreként említett,

valójában azonban szovjet katonák és családjuk kerítés mögé zárt otthonául szolgált. Itt, ebben a környezetben kellett élni, „szégyennel, lesütött szemmel”, mégis élni, dolgozni, előkészíteni a bizonytalan távolban, az idő ködében készülődő ünnepet. (És hányan, de hányan voltak, akik nem szégyenkeztek, nem sütötték le a szemüket, hanem a felvonulásokon zászlókat lengetve köszöntötték a nyakukra ültetett politikusokat. Csoda-e, hogy Horatiustól Babbitson és Márain át Pilinszkyig és Kovács Péteréig szinte bénítóan hatott a felismerés: a tömegemberrel nincs mit kezdeni, inkább a senki földjére kell húzódnunk, mint Pilinszky tette.)

A könyv írásaiból mozaikként kerekedik ki Kovács Péter érlelődésének és családjának története, az a folyamat, ahogyan egy terrorra és megfélemlítésre alapozott korszakot ki így, ki úgy túlélte, őrizve azokat az ideálokat, amelyeket erőszakkal igyekeztek kilúgozni az értelmiségiek tudatából, s az események fölött meg-megjelenik Pilinszky János, hol személyesen, unokaöccsét nevelgetve, támogatva, hol tűnő jelenésként, de akkor is mértékadóként. Vonzó ez a sokféleség: hitelesíti az elmondottakat, az emlékezet bizonytalanságával egybejátszatva a megtörténtek valóságát, s ennek következményeképp az elmondottakat nem lehet egyetlen fiókba gyömöszölni. Fejlődésregény, családregegy, napló vázlata? Ez is, az is, mindegyikből kapunk egy csöppnyit, s szinte észrevétlenül keletkezik egy korrajzregény töredéke, amelyet a szerzőnek kellene megírnia, hiszen kiváló írói kvalitásai vannak, ráadásul meggyőzően él a modernnek nevezett elbeszélés mód eljárásával: a különböző idősíkok

egybejátsztatásával. Az életrajz lineáris, de feloldják az emlékező látzólag csapongó, valójában tudatos reflexiói, melyeket a jelen és a múlt történései hívnak elő tudatából. Hosszú ideig abban a meggyőződésben élt családjával egyetemben, hogy „*nekünk*, az ismerősöknek, rokonoknak, barátoknak, azoknak mind, akik otthon, a recsegő rádióból szűrjük a híreket, s egymás közt latolgatják óvatosan a jelent, lesik, várják a jobbat, a *változást*, a nagypolitikában, a hazai politika úgynevezett nyilvánosságában egyszerűen nincs helyünk”. Persze meg lehetett találni a védekezés módját: a hatékonyan működő szellem védőfal mögött gondolkodni és alkotni, akár kiállításokat rendezni az István királyról elnevezett múzeumban, akár versekben kifejezni az ember veszélyeztetettségét és reménységét, ahogy Pilinszky tette. Kovács Péternek szerencséje volt: maga mellett tudhatta a költőt, aki félig-meddig őrangyala volt, az egyetemen pedig hasonlóan gondolkodók közösségébe került, én legalábbis ilyenek láttam a művészettörténészek csapatát, amely leginkább összetartó szektára emlékeztetett, amely kivetette magából az idegen testeket, a lelkes KISZ-tagokat, akik a párttagságra kacsingattak. És már középiskolás éveiben is hiteles magatartásmintákat tapasztalhatott némelyik tanárára tekintve. Makay Gusztáv például a finom úriember megtestesítője volt, egyénien viselt nyakkendőjével, sosem hivalkodó műveltségével, amelyet kritikáival és tanulmányaival is bizonyított, utóbb pedig az egyetemen a módszertan előadójaként. Apámék baráti társaságához tartozott, magam előtt látom finom kézmozdulatait,

hallani vélem finoman esztergályozott mondatait, amelyek a magyar stílus remekei voltak. Miért nem írt tovább ismertetések, tanulmányokat? Számára talán a pedagógia volt a védőfal...

Már felnőtt fejjel, elismert művészettörténészként szembesült az értelmiség fájdalmas, előtte is, utána is tartó megosztottságával. 1968-ban a magyar csapatok is „testvéri segítséget” nyújtottak a „veszélyeztetett” Csehszlovákiának. Sokan örvendeztek, és gunyorosan szemléltek a művész házaspárt és barátait, a „másként gondolkodókat”. Aznap értekezletre kellett volna utaznom Bicskére. A vonat „bizonytalan ideig” késett. Közben egymást követve robogtak át Kelenföldön az ágyúkkal, katonákkal tömött szerelvények. Ugyanazt az égető szégyent éreztük, amit Kovács Péterék. A járási főügyész szólalt meg: „Végre!” Mi jó néhányan keserűen azt gondoltuk: „Végre!” Újabb hajszálnyi reménység fűlt szégyenbe.

Fontos eseménye volt Kovács Péter életének, hogy az egész Európában elismert Fitz Jenő sikeres „kinyírását” követően ő lett a múzeum igazgatója. A világ lassan változott: a szovjet pártvezérek egyre-másra váltogatták egymást, ahogy a napilapokból értesültünk, „influenza” támadta meg őket, míg végre Gorbacsov érkezett, akit a Szovjetunióban éppúgy utáltak, mint ma Oroszországban. Nálunk azt erjedést az is jelezte, hogy megjelentek, megvásárolhatóak voltak a samizdatok, népfölkelés lett az ellenforradalomból, s jelképezve a régi rendszer bukását, ledöntötték a berlini falat. Euforikus pillanat volt: „Nyolcvan-kilenc novemberének felejthetetlen éjszakája után, a délelőtti metsző hidegben ott álltam a Friedrich-

strasse *másik* sarkán”, s a könnyben úszó szemű embereket figyelte: „*Megtörtént.*” Nem sokkal később az ő szeméből is kicsordult a könny: „Amikor Németh Lajossal találkoztam, már megállíthatatlanul, patakokban öntötte el az arcom. Lajos is csak a kezemet szorította meg szótlanul. Aztán így mentünk együtt a tér, a három évtizede meggyilkoltak ravatala felé.”

Székesfehérvár nemcsak otthona Kovács Péternek és Kovalovszky Mártának, hanem a feltöltődés és a folytonos kezdet is. Ezért szerette meg a várost Pilinszky is, aki itt talált menedéket. Kis lakást vásárolt, és elbűjt. Külföldről is, innen is küldte barna borítékokba rejtett cikkeit az *Új Ember*nek. Amikor elmaradoztak, a főszerkesztő az értekezleten komoran jelentette be: „Jánost meg kell rendszabályozni.” Egyenkettlen helyeslőn bólogattak. A jelenetben volt valami kabarészerű. Az akkor már világhírű költőt itt kell „megrendszabályozni”, ernyedetlen cikkírásra készíteni. Szerencsére nem került rá sor. A költő békében tölthette napjait. Ingriddel és többnyire Kovács Péteréknél. Csodálatos élmény volt rendszeresen beszélgetni vele, hazakísérni esténként a kihalt utcákon. „Ritka kivételektől eltekintve szinte egyedül a *kisvárosi* barátokkal érintkezett; a Belesben – félig talponálló, kocsma, félig amolyan

presszó volt a Fő utcában – az ismerős pincérrel váltott szót, és az ott mindennapos Takács Imrével, aki ekkoriban mind elveszettebben és kiszolgáltatottabban kereste helyét a földön.”

Ki hinné, délelőttönként fonott kosarával bevásárolni indult. „Halatlan módszerességgel, mint másfél évtizeddel korábban, amikor Simone Weil kedvéért megtanult franciául, most a főzés tudományát igyekezett elsajátítani: esténként Mártával receptekről tárgyaltak komolyan és konyhai technikákat vitattak meg.” Pilinszky és bevásárlókosár – szinte hihetetlen! Egyik kedves barátja mesélte hűledezve, hogy Hajós utcai lakásában a padlón heverő lemeztokok között recepteket látott. Legenda – gondoltam. Mégis valóság lett volna? Délutánonként megszokott foteljében üldögélt Kovács Péteréknél, beszélgettek, tervezgettek, máskor óriási izgalommal készült *Ók* című lemezfelvételére. Kedves költőinek verseit mondta el. (Fantasztikusan mondta el főként saját költeményeit.) És e csodás kapcsolat befejezése: „Pilinszky május közepén tőlünk utazott el utoljára Budapestre. Huszonhetedikén este a rádiót hallgatva ért hozzánk halálhíre.”

Életének drámája véget ért, beköltözött az örökkévalóságba. Itt pedig megkezdődött második élete és felmagasztalása.

Domány András

„Orbánnal semmi se könnyű”

„Bárki Magyarországra jött, rendszeresen megjegyezte: minden idegenvezető, taxis, pincér, bármixer és egyéb alkalmi ismerős elmesélte neki, micsoda tragédia volt Trianon, amely megfosztotta az országot területe kétharmadától. – Hát nem szörnyű? – kérdezték a látogatók. – Szegény magyarok!”

2010 január, Lónya, kis falu az ukrán határnál. Alacsony, vékony, 43 éves nő ül egy magaslesen a dermesztő hidegben egy jól bepálinkázott nagydarab férfi és egy fagyoskodó tolmáclány társaságában. Több óra várakozás után végre megjelenik a fák között egy jókora vadkan. Az asszony céloz, pontosan a füle tövére, ahogy kell, és lő. Az állat összerogyik.

A vadász az Egyesült Államok új budapesti nagykövete volt. Alig három hete érkezett. Katonai attaséja a tiszteletére rendezett fogadáson így mutatta be Tömböl László vezérezredesnek, a vezérkari főnöknek: „A nagykövet asszony vadászik is!” „Tényleg? Akkor jöjjön velünk holnapután vaddisznóra!” – hangzott a válasz. Az újdonsült diplomata otthon, Kaliforniában tényleg vadászott, de sörétes puskával vadkacsára. Nagyobb vadra soha. Mégis belevágott a kalandba, csak azon izgult, hogy ha kudarcot vall, akkor lejárhatja magát. Am estére kiderült: egyedül ő járt sikerrel. A vezérkari főnöknek egy nyamvadt kis malacot sikerült leterítenie, a többi katonának semmit. Ezután a hölgynek már csak a vadászavatás kínos szertartását kellett túlélnie, amikor a hatalmas zsákmányra fektetve jelképesen el-

fenekelték. Megérkezett Magyarországra.

* * *

Eleni Tsakopoulos Kounalakis (könyve, a *Madam Ambassador. Three Years of Diplomacy, Dinner Parties and Democracy in Budapest* címlapján csak a férje nevét használja), a 2010 és 2013 közti budapesti USA-nagykövet könyvéből a magyar sajtó főleg azt a kis részt emelte ki, hogy Németh Lászlóné akkori fejlesztési miniszter elmondta neki: a miniszterelnök vele együtt személyesen döntötte el, ki, kik nyerjék el az állami nagyberuházások kivitelezési pályázatait. (Némethné azt állítja, nem ezt mondta, mert nem is így volt.) Pedig a *The New Press* (New York – London) kiadásában megjelent könyvben sokkal több az érdekesség, és nem is feltétlenül csak Magyarországról. Hiszen a volt nagykövet asszony családjának története sem hétköznapi. Nagyszülei írástudatlan görög parasztok voltak. Apja 1951-ben, 14 évesen egyedül érkezett Amerikába, és sikeres ingatlanvállalkozó lett, aki egyúttal a kaliforniai közélet fontos személyisége. Eleni szüleivel bejárta Európát, majd élt Görög- és Fran-

ciaországban. Bölcsész- és üzleti diplomával beállt apja mellé a virágzó családi céghez. Ez az asszony dúsgazdag, vagyis nagyon mellétalált Lázár János pikírtkedése, amikor arra célzott a könyv neki nem tetsző részeire reagálva, hogy Kounalakisnének bizonyára mellékkeresetre volt szüksége, azért irkált mindenfélét.

Amennyire büszke amerikai, annyira lelkes görög is. Görög származású a férje és barátainak jelentős része. Identitásának fontos része az ortodox vallás. Esküvőjüket 2000-ben Isztambulban tartották, mert a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka, akivel egy San Franciscó-i útján ismerkedtek össze, személyesen eskette őket. Az viszont jellegzetesen amerikai vonás, hogy kamaszkora óta aktivistája a Demokratata Pártnak és rengeteg helyi civil szervezetnek. Nancy Pelosi, az amerikai képviselőház 2007 és 2011 közti elnöke vette szárnyai alá, és vele beszélgetve merült fel jó néhány évvel korábban, hogy szeretne-e egyszer nagykövet lenni. De az elbeszélésből az is kiderül: nem pusztán arról van szó, hogy sok pénzt gyűjtött Obama elnökjelölti és más demokrata politikusok kampányaira, és ezért megjutalmazták. Sokéves helyi – „grass-roots” – politizálás állt mögötte. Arról persze mindig minden országban vita lesz, hogy helyes-e a hivatásos diplomaták közé kívülállókat kinevezni diplomáciai képviselések élére. De Kounalakis azt mondja: az üzleti életben és a belöldi közéletben szerzett tapasztalat egy nagykövetségen is hasznos lehet. Mellesleg Budapesten éppen jól jött az ő ingatlanfejlesztői szakértelme: állítja, hogy a Táncsicsbörtön magyar tulajdonba visszadása és az azt kompenzáló új

nagykövetségi épület megszerzése és átépítése során hozzáértése folytán rengeteg pénzt takarított meg a washingtoni Külügyminisztériumnak. És amit nem fejt ki, de a könyvből világos: politikai kinevezettként megbízott a hivatásos kollégákban, hallgatott rájuk, és nem szégyellte tanulni tőlük, ami például a külügyön kívülről érkezett magyar nagykövetekre gyakran nem volt jellemző. Meg is látszott a munkájukon.

* * *

No de térjünk vissza Budapestre. Az új nagykövet felvette ugyan a kapcsolatot Bajnai Gordonnal és kormányával, de ő is tudta: hamarosan a Fidesz győz. Ezért időpontot kért Orbán Viktortól. Izgult, mert tudta, hogy egyik elődjével, Nancy Brinkerrel (2001–2003) Orbán nem állt szóba a magyar antiszemizmusról elhangzott bíráló megjegyzés után. Őt azonban gyorsan fogadta, bár „nem különösebben barátságosan. Látszott, hogy nem akar elbűvölni.” A nagykövetnő azzal kezdte: örül, hogy itt lehet, mert Magyarország fontos és megbízható barát és szövetséges. Elmesélte, hogy férje 1989-ben a Newsweek tudósítójaként többször járt Budapesten, és hallotta Orbán híres beszédét a Hősök terén. És ezután idézek a könyvből. A szöveget egy picit rövidítettem, de az olvasók kímélése érdekében nem tettem mindenhová ...-ot.

„»Hát ezt elmondhatjuk magunkról: mi szabadságharcosok vagyunk.« Orbán most hangosan nevetett, és megerősítést keresve kollégáira nézett. Úgy éreztem, hogy végre megtört a jég, és belevágtam a beszélgetés tervezett témáiba.

»Az elmúlt néhány hónapban

Magyarország nagyon ügyesen kezelte a drámai gazdasági válságot» – jegyeztem meg. Orbán ezt nem a magyar nép teljesítménye iránti bóknak vette, hanem úgy, mintha a szocialista pártot dicsérném, amelyet ő hibáztat a válság miatt. MSZP-ellenes szurkálódásokkal tarkítva magyarázni kezdte, milyen fájdalmas volt a válság, és kifejtette, hogy újjá kell építeni a magyar gazdaságot, lehetőségeket, munkahelyet adva a fiataloknak, és esélyt, hogy feljebb jussanak. Figyelmesen hallgattam, de el akartam terelni a beszélgetést a belpolitikáról. Gyorsan kitaláltam valamit, amivel a partner biztosan egyet fog érteni.

»1989 óta azért mégiscsak nagy utat tett meg Magyarország.«

A volt miniszterelnök szinte felugrott a székről, és rögtön lecsapott: *»De hát éppen itt a baj! Önök-nél azt hiszik, hogy a rendszerváltozás óta minden nagyon jól ment itt. De nem ment jól. Katasztrófa volt!«*

Kísérletem, hogy visszatereljem a beszélgetést valamilyen közös pontra, nyilvánvalóan kudarcot vallott. Orbán vaskosan szocialistaellenes ki-rohanások közepette magyarázta, hogy ők okozták a válságot, a csőd szélére juttatva az országot. Részletezte a szerinte romboló politika elemeit, a hibás privatizációs folyamatot, a rossz kormányzást, az erős korrupciót minden szinten. Udvari-assági látogatásnak szánt találkozásunkon Orbán valóságos politikai szónoklatot tartott, olyan izgatottan gesztikulált, mintha egy kampánygyűlésen akarná feltűzteni a közönséget. *»Ezek mindent elloptak! Mind kommunista milliomos! Nem is: kommunista milliárdos!«*

Amikor végre befejezte, hátradőlt a széken. A jelenlévők egymásra néztek. Hirtelen még maga Or-

bán is mintha rájött volna, hogy nem ez a legjobb módja az új amerikai nagykövet üdvözlésének. Meg voltam döbbenve. Volt még néhány téma a listámon, de ezután hogyan folytathattam volna? Viselkedése annyira nem volt helyénvaló és olyan váratlanul ért, hogy nem tudtam, mit válaszoljak. Az egyetlen dolgot tettem, amit lehetett: felálltam. Erre mindenki felugrott. Orbán tanácsadói zavartan néztek egymásra. Jeff [a nagykövetség egyik munkatársa] a fülembe súgta: *»Afganisztán!«*

Kezet nyújtottam Orbánnak, és azt mondtam: *»Szeretném megköszönni, hogy a pártja a parlamentben támogatta Magyarországot részvételét az afganisztáni koalícióban. Elnököm számára ez most a legfontosabb a külpolitikában, Magyarország hozzájárulása pedig fontos, és nagyra értékeljük.«*

Orbán ezúttal tünetőleg mosolygott, és a kezemet megrázva azt mondta: *»Na látja, talán van, amiben egyetértünk.«*

Amikor nem sokkal ezután a HVG riportere megkérdezte, mi a véleménye Orbán Viktorról, ő azt válaszolta, hogy a fiatal Bill Clintonra emlékeztette. A sajtóattasé igyekezett megakadályozni, hogy az egész magyar sajtó tele legyen ezzel a mondattal, mert félt, hogy a republikánusokkal szimpatizáló magyar politikus a demokrata párti volt elnökhöz hasonlításért is megsértődik. De aztán olyan hírek érkeztek Orbán stábjából, hogy ezt a megjegyzést a békülés jelének vette. Azt ugyan nem magyarázza meg Kounalakis asszony, hogy miért neki kellett volna békülnie a jövőendő kormányfővel, hiszen nem ő viselkedett bántóan, de így zárja a fejezetet: *„Kezdtém rájönni, hogy Or-*

bánnal semmi se lesz könnyű vagy egyszerű.”

* * *

A nem profi nagykövetjelölteket alaposan felkészítik. (Nálunk ez sem egészen így van.) A szerző hosszan leírja, hónapokon át milyen rengeteg előadást kellett meghallgatnia történelemről, jogról és biztonságról, úrlapok tömegét kitölteni, és milyen alapos ellenőrzéseken esett keresztül. Az FBI több tucat ismerősét faggatta ki, és még azt is vizsgálták, nem csalja-e a férjét, illetve küldött-e valaha olyan e-mailt, amely nyilvánosságra kerülve kellemetlenséget okozhatna az elnöknek. E folyamat során a jelöltek nagyobb része kiesik – mondták el neki, miután sikeresen vette az akadályokat. Úgy látszik, valóban sokat megtanult és megértett a magyar történelemből, sok szépirodalmat is olvasott. Persze angol fordításban. A magyar pesszimizmusról szólva például Vörösmarty Az átok című versét idézi, amelyet – vessenek meg! – én nem ismertem. Más kérdés, hogy amikor az ezeréves magyar történelmet bő négy oldalon merészen összefoglalja, 1944-ről szólva mégis sikerül összekevernie a dátumokat. Nála a nyilasok már a német megszállás után hatalomra kerültek, és az ő idejükben zajlott a zsidóság deportálása. Kounalakis bizonyára nem olyan hátsó szándékkal írta ezt, mint egyesek itthon, de így jegyezte meg, amit olvasott. Ennél kevésbé lényeges, de mulatságos félreértés áldozata lett az operaházban. Először azon csodálkozott – itt azért előjött belőle, ahogy az amerikai Móricka elképzelte a kommunizmust –, hogy 1989 előtt is játszották Mozartot, Verdit, Puc-

cinit. Talán azt hitte, hogy kínai forradalmi operák mentek? Aztán az lepte meg, hogy régebben nem eredeti nyelven énekeltek a műveket, hanem magyarul – és oroszul! „Mozart oroszul?” – hökkent meg. Abban biztos vagyok, hogy ezt az Operában senki nem mondhatta neki, de nem tudok rájönni, mit fordíthatott félre a tolmács, amiből ez jött ki.

Az új nagykövet megpróbált megérteni minket, bár ez nehezebbre esett, mert mint leírja, náluk Kaliforniában az „optimizmus” volt a legfontosabb szavak egyike már gyerekkorában. Apja rendszeresen felmutatott egy poharat, és azt mondta: azt lássátok, hogy félig tele van, ne azt, hogy félig üres. Az amerikai himnusz büszke indulója sem olyan, mint a balsorsról szóló magyar, de az amerikai asszony meg tudta magyarázni az évszázadok során felgyűlt keserűséget és borúlátást. Am a Trianon-évforduló Nemzeti Egység Napjává keresztelése, ami érkezése után nem sokkal történt, mégsem tetszett neki, és nem is ment el az ünnepségre. Azon pedig felháborodott, amikor egy itt járó amerikai szakértő elmesélte neki: Kovács Zoltán szóvivő-államtitkár szerint „*míg a magyar zsidók legnagyobb tragédiája a holokausz volt, a többi magyar legnagyobb tragédiája a trianoni szerződés*”. Egy presszóban leült Kováccsal egy magánjellelű beszélgetésre, és „*mint barát*” elmondta neki: elfogadhatatlannak tartja ezt az összevetést. A szóvivő azzal védekezett, hogy ő csak világossá akarta tenni, milyen jelentősége van magyar történelmi szempontból Trianon traumájának. Kounalakis fenntartotta, hogy „*egy szerződést, amelyről Magyarországon kívül az emberek többsége*

soha nem is hallott”, nem lehet összehasonlítani félmillió ártatlan ember meggyilkolásával. Erre Kovács Zoltán közel hajolt – négy szemközt voltak, hiszen a politikus jól tud angolul –, és azt mondta: igazán nem azért hangsúlyozta ily módon Trianon jelentőségét, mint ha antiszemita lenne. Hiszen „*Eleni, maga tudja, hogy a feleségem zsidó*”.

A téma azért is fontos volt a nagykövet számára, mert az Egyesült Államok mindenfelé támogatja a holokauszt megismertetését, a fiatalok nevelését. (Elítélőn ír a Szabadság téri torz szoborról éppúgy, mint a nyilassá lett Nyíró József író hamvainak tragikomikus hurcolászásáról.) Ugyanígy súlyt helyeznek mindenféle kisebbség diszkriminációmentes kezelésére. Ezért támogatta kezdetből anyagiilag a meleg büszkeség menetét is, 2012-ben pedig a demonstratív részvételre is rászánta magát. Az LGBT-szervezeteket a civil szerveződések fontos részének tartja, és fontos volt számára, hogy éppen velük kapcsolatban mutassa ki, mennyire fontosak a polgárok szervezetei. Még akkor is, ha mások ezen felháborodnak. Ahogy talán e cikk olvasóinak egy része is, amiért ugyanabban a bekezdésben esik szó róluk, ahol a holokausztról. Ők azonban gondoljanak a náci koncentrációs táborok rózsaszín háromszöggel megjelölt áldozataira, akik éppoly ártatlanul pusztultak el, mint a zsidók, vagy akiket zsidónak nyilvánítottak.

* * *

Az egyik fejezet címe ez: „*Utazások Csabával*”. Nem tudom, miért, de Hende Csaba honvédelmi minisz-

ter az egyetlen magyar politikus, akit Kounalakis rendszeresen a keresztnevén emleget. Pedig kínosan összeveszték Afganisztán kapcsán, ahová – egy koszovói és szarajevói közös utat követően – együtt repültek el a magyar katonákhoz. A diplomata megjegyezte, hogy a magyar kormány ki akarja vonni onnan a honvédséget. Hende ugyanis arra panaszkodott, hogy állomáshelyük, Pul-i Kumri nem alkalmas egy újjáépítési csoport számára, mert egyre veszélyesebb. A civil politikust, az ügyvédből lett minisztert érezhetően aggasztotta, hogy halálos áldozatok lehetnek. „*Ha ott meghal valaki, az én kezem lesz véres*” – mondta. Am előbb a nagykövet, majd a híres – és később magánéleti okokból megbukott – Petraeus tábornok, az amerikai főparancsnok világosan közölte vele: ez háborús övezet, amelynek természetes velejárója a veszély. A magyarok nincsenek sokan, de a munkájuk fontos, sőt nélkülözhetetlen. Emellett jól képzettek és bátrak – igyekeztek megédesíteni a keserű pirulát. Végül Hende kénytelen volt visszakozni, csak jobb felszerelést kért, főleg biztonságosabb szállító járműveket, és ebben meg is egyeztek.

* * *

A washingtoni külügy rendszeresen figyelmeztette a képviselőket: a magyarok barátaink, és csak rájuk tartozik, hogy milyen törvényeket hoznak. A nagykövetség igyekezett elfogulatlanul, előítéletek nélkül figyelni a fejleményeket. Stábjuk a százával hozott törvényeket mind elolvasta és elemezte. Rengeteg magyar szakértővel, civil szervezettel konzultáltak. Aggódni akkor kezdtek, amikor a fékek és ellen-

súlyok rendszerének megbomlását, a demokrácia alapintézményeinek veszélybe kerülését érzékelték. Kounalakis felsorolja a média-, az egyházi, a választási, a jegybank-törvényt, vagy azt, hogy az Országos Bírósági Hivatal elnöke áthelyezhetett ügyeket egyik bíróságról a másikra. Megdöbbenette őket, hogy mindezt érdemi vita, a polgárok megkérdése, az ellenzék érdemi beleszólási lehetősége nélkül hajszolták keresztül. Egy ezekhez képest kis példát is előhoz. Náluk San Franciscóban több hónapos nyilvános vita zajlott az egyik utca átnevezéséről, tüntetésekkel, aláírásgyűjtéssel, ezeket megmozgatta. Budapesten pedig úgy lett Széll Kálmán tér a Moszkva térből, hogy lényegében senkit nem kérdeztek meg róla. Majd jött az ugyanígy átértelített új alaptörvény. És Szájer József még képes volt büszkélkedni, hogy azt ő írta vonaton ülve iPaden. Az amerikai nagykövet nem volt hajlandó elmenni az operaházba az alaptörvény 2012. január 3-i megünneplésére, és főnökei tanácsa ellenére nem is tett úgy, mintha más dolga lenne.

A leírásból látszik, hogy a magyar-amerikai demokráciavitát nem André Goodfriend találta ki, aki akkor még nem is volt itt. A nagykövet asszony és munkatársai már 2011-től jártak rendszeresen – de természetesen nyilvánosság nélkül – Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszterhez, Lázár János Fidesz-frakcióvezetőhöz, Kövér László házelnökhöz és másokhoz, és elmondták aggályait. Ígéreteket kaptak, amelyek nem teljesültek. „Félrevezettek” – írja utólag Kounalakis, aki emiatt csalódott és dühös volt. Amikor Eric Holder igazságügyi miniszter

2011-ben Budapesten járt, a nagykövetség megkérte, hogy ő is vesse fel a törvényhozás nyugtalanító jelenségeit. Am Navracsics Tibor ügyes válaszai a csak felszínesen tájékozódott minisztert megnyugtatták, és Orbánnál, aki egyébként is elbűvölte, a nagykövet bosszúságára már egy szót sem szólt.

De volt Holdernek még egy érdekes beszélgetése. A budapesti Nemzetközi Rendészeti Akadémia kapcsán Polt Péter legfőbb ügyéssel tárgyalt, aki büszkén számolt be arról, hogy a Magyar Gárda be van tiltva, nem menetelhet. *„Ez ugyanolyan megengedhetetlen lenne, mint hogy a Ku-Klux-Klan meneteljen Washington lépcsőin”* – fejtette ki. Am az első fekete bőrű amerikai igazságügyi miniszter – egyben az ottani ügyészség vezetője – válaszát meghökkenve hallgatta: *„Nem hittem volna, hogy Magyarországon a Ku-Klux-Klan jogait fogom védeni, de mi igenis engedjük őket békésen tüntetni. A szólásszabadság, a vélemény szabadság minden demokrácia alapja, és amíg nem jutnak el az erőszak szításáig, mi megvédjük az emberek jogát, hogy kimondjanak akár undorító, szörnyű és erősen elítélendő dolgokat.”* Majd a beszélgetőpartner értetlen arcát látva, Holder utóbb együttérzően megveregette a nagykövetnő vállát: *„Van itt magának dolga...”*

Pár nap múlva a Szabadság téri Reagan-szobor avatására többek között Pestre jött az egykori elnök igazságügyi minisztere, Ed Meese. Orbánnál járva azt mondta: *„Tudja, miniszterelnök úr, Ronald Reagan mindig hagyott valamit az asztalon a politikai ellenzéknek, hogy az úgy érezze, ő is nyert valamit, és kedve legyen együttműködni az ország érdekében.”* *„Ezt én nem tehe-*

tem – vágta rá az egyébként Reagan-rajongó Orbán –, *mert ha a szocialistáknak adok valamilyen engedélyt, akkor a Jobbiknak is kell.*” Kounalakis bizonyára látta, mennyit vesz át a Fidesz a Jobbik jelszavaiból és retorikájából, mert megjegyzi: ez a mentegetőzés nem túl hiteles, de *„az amerikaiakat mindig ezzel szokták lerázni”*.

Mindezek után jött a nagypapa: Hillary Clinton külügyminiszter, aki a Tom Lantos Intézetet nyitotta meg Budapesten 2011 júniusában. Itt az amatőr Kounalakis diplomatábnak bizonyult, mint az egész washingtoni Külügyminisztérium, mert azt mondta: az egyébként általa javasolt bírálatot Clinton ne a Parlament felsőházi termében tartott ünnepségen mondja el, az előtt, hogy személyesen találkozzon az általa nem is ismert Orbán Viktorral. Ezért ugyanis jogosan sértődne meg a magyar politikus. Beszéljenek egymással, és ha ez eredménytelen, akkor kell előjönni a farbával. Így is történt. A beszédek az utolsó éjjel átírták, és csak a személyes találkozó után, a közös sajtótájékoztató hangzotlak el a külügyminiszter asszony híres – bár eredménnyel akkor sem járt – szavai: *„Nagyon nyíltan beszélünk a magyar demokratikus intézmények megőrzéséről. ...Magyarország barátaiként kifejeztük aggodalmainkat, és különösen a független igazságszolgáltatás, a szabad sajtó és a kormányzat átláthatósága iránti igazi elkötelezettséget kérjük.”*

Az Európai Unió későn ébredt, de aztán átvette az USA szerepét, és elért néhány törvénymódosítást – írja elégedetten a volt nagykövet. Ezzel az ő dolguk csökkent. Amikor 2013-ban búcsúzott, Martonyi

János külügyminiszter azt mondta neki: *„Eleni, én hiszem, hogy maga segített nekünk.”* Igaz, erre én megkérdezhetem: és hol van most Martonyi János?

Aztán eljött a miniszterelnöknél tett búcsúlátogatás pillanata. Orbán megkérdezte, Kounalakis olvasta-e Kundera A lét elviselhetetlen könnyűsége című könyvét. Az igenlő válaszra így folytatta: *„Mi, magyarok a történelmünk súlyosságától szenvedünk. Maguk, amerikaiak a sajátjuk könnyűségétől.”* Kounalakis: *„Kundera számára az a szabadság, hogy elnyomástól mentesen élhetünk. Különösen a saját kormányunk elnyomásától mentesen. Erről szól a demokrácia.”* Orbán dühösen legyintett: *„Ez az egész demokráciaduma hülyeség [bullshit]. Volt egy választás, az emberek felhatalmazták, hogy vezessem az országot, és rám ruházták a felelősséget. Rengeteg bajunk van, és én mindent megteszek, hogy ezeket megoldjam. Ha nem tetszik az embereknek, amit csinálok, lesz egy másik választás, és szavazhatnak másra.”* Arra az ellenetésre, hogy a kormánynak mindennap elszámoltathatónak kell lennie, nemcsak négyévenként, azt mondta: ő mindennap elszámoltatható, de erről a választáson lehet véleményt mondani.

Ezek után meglepően barátságosan elbúcsúztak egymástól, és véget ért egy három és fél éves diplomáciai küldetés. Ara-Kovács Attila, a DK külpolitikai szakértője májusban azt írta a Magyar Narancsban, hogy Kounalakis gyenge volt, és túl megértő, csak utólag dühösködik. Bár kezdettől tudta, hogy Orbán mást ért demokrácián, szabadságon, piacon, mint az amerikaiak, mégis kudarcot vallott, mert vagy

nem tudta, hol vannak azok a „tyúkszemek”, amelyre rálépni egy amerikai diplomatának nemcsak szabadságában áll, hanem kötelező is, vagy pedig nem mert ezekre rálépni. Bezzeg a profi Goodfriend! – sóhajtja Ara-Kovács. Én nem va-

gyok ennyire szigorú. Abban azonban egyetérttek Ara-Kováccsal, hogy jól megírt, és bár nyilván nem elsősorban nekünk írta, magyar szemmel is érdekes könyv a volt amerikai nagykövete. Hamarosan megjelenik magyarul is.

Karsai László

Napló és levelezőlapok az első világháborúból

182

Értékes és szép könyv jelent meg *A barna táska* címmel nemrégiben Budapesten a Noran Libro gondozásában. Két értelmiségi, Kornis Anna és Takács Ferenc kemény, gondos és nagyon színvonalas munkával sajtó alá rendezte Kornis Jenő (1883–1944) közkatona (majd őrzetű) első világháború alatt írott naplóját, és bő válogatást közöl a frontról és a hadifogságból hazairt levelezőlapjaiból is. Csak aki már adott ki történelmi forrást, márpedig ez a könyv az, az tudja, milyen sok munka van egy-egy mégoly rövid lábjegyzet mögött. Szép ez a karcsú kötet, a napló-részletek, a facsimilében közölt levelezőlapok nem pusztán illusztrációk. Néha az az olvasó érzése, hogy az eredeti, olykor nagyon nehéz, sőt életveszélyes körülmények között írott és négy hosszú esztendőn keresztül megőrzött naplót és az eredeti levelezőlapokat tartja a kezében. A napló szerzője, Kornis Jenő – mint azt unokája, Anna érzelmes és ugyanakkor igen informatív utószavából megtudjuk – asszimilált zsidó családból származott.

1902-ben magyarosította nevét Kohnról Kornisra, miként sok tízezer hitsorsosa tette ez az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részében az olykor „aranykornak” is nevezett dualizmus időszakában. Banktisztviselő lett, a magyar iparfejlesztésben, főleg az élelmiszer- és villamosiparban érdekelt Hazai Bank Rt. egyik pesti fiókjánál dolgozott. Itt ismerte meg kolléganőjét, Löbl Gizellát, akit 1914 májusában eljegyzett. Esküvőjüket négy évvel és egy világháborúval később, 1918 júniusában tarthatták meg. Kornis honvédot egy építészszázadhoz osztották be, naplójából kiderül, hogy amíg erre egyáltalán módja lett volna, vagyis 1915. március 23-i fogságba eséséig, még pusztán is alig fogott a kezébe. Arkot ásott, építgette, javíttatta szolgálati helyén a galíciai Przemysl erődjét. Takács némi túlzással az első világháborús keleti front „egyik legjelentősebb hadi eseményének” nevezi Przemysl ostromát, amelyből a hadtörténetírás hármát ismer. Az első kettőről Takács ír is, mármint az 1914. szeptember 24-

től október 11-ig, majd a november 2-től 1915. március 22-ig tartóról, de nem említi meg, hogy a hatalmas erődrendszer olyan fontos volt a központi hatalmak számára, hogy két hónappal később (május 31-től június 3-ig tartó heves ostrom után) visszaszerezték a cári haderőtől. A keleti front „egyik legjelentősebb hadi eseményének” azért sem lehet Przemysl ostromait nevezni, mert mai fogalmaink és szóhasználatunk szerint nem is beszélhetnénk második przemysli „ostromról”. Az erődrendszert „csak” elvágták a külvilágtól, utánpótlás, élelmiszer, lőszer oda nem juthatott be. Amikor a zord 1914–1915-ös télben a készletek fogyni kezdtek, és a fejadagokat csökkentették, egyre többen betegedtek és haltak meg. Végül a 130 ezres védőseregéből mintegy 20 ezren haltak meg, döntő többségük betegségek következtében. Összesen (Kornis Jenővel együtt) mintegy 110 ezren kerültek orosz fogságba. Am a keleti fronton csak 1914–1915-ben legalább két tucat nagyon jelentős csatára került sor, és hosszasan lehetne sorolni ezek közül azokat, ahol a halottak és sebesültek száma nagyságrenddel nagyobb volt, mint a przemysli. A tannenbergi csatában (1914. augusztus 25–31.) az oroszok 50 ezer halottat és 90 ezer hadifoglyot veszítettek. A Mazurítavak környéki csatában (1914. szeptember 9–14.) 210 ezer emberük közül 125 ezer esett el és 30 ezer került osztrák-német fogságba. A gorlicei áttörésnél (1915. május 2–5.) a központi hatalmak 191 ezer katonája esett el, vagy sebesült meg, míg az orosz haderő 412 ezer halottat és sebesültet veszített.

Kornis Jenőt mindez nem nagyon érdekelte. Mint érettségizett

ember, ha nagyon akarta volna, már 1914 előtt megszerezhetette volna a tartalékos tiszti rangot, de ő inkább maradt civil. Naplója azért is értékes, mert nagyon őszinte, emberi. Őt nem érdekli más, mint a túlélés, csak az, hogy mielőbb hazajusson családjához, szerelméhez. Naplója egyetlen hosszú beszámoló és egyben szerelmes levél menyasszonyához. Mintha azért is írná sűrűn egymás alá kicsiny noteszeiben a sorokat, hogy majd ha hazatér, minden fontos, lényeges eseményről, érdekes emberekről, a szó szoros értelmében bajtársairól be tudjon számolni menyasszonyának. Kornis közkatonát a nagy politikai, hadászati, de még a harcászati kérdések sem érdeklik, túl akarja élni az ostromot, várja a harcok, majd a háború és a hadifogsága végét. Viszonylagos nyugalommal számol be fogságba eséséről, tárgyyszerűen és igen részletesen írja le közép-ázsiai, szamarkandi és taskenti fogsága hétköznapjait. Szerencséje volt, nem betegedett meg, és miközben körülötte százával, ezrével pusztultak el bajtársai, őt és néhány társát a belső orosz területre vitték, ahol mezőgazdasági munkára fogták. Hadifogsága nem volt különösképpen embertelen vagy borzalmas. Ahogy a világháború egyre tovább tartott, nemcsak a hadifoglyok, hanem a cári birodalom sok-sok millió muzsikja, munkása is egyre többet szenvedett, éhezett, egyre inkább elégük lett az egész háborúból és végül magából a rendszerből is. Kornis és néhány társa végül, ha nagyon szigorúan vesszük, tulajdonképpen nem „megszökött” a hadifogságból, hanem a cári rendszer összeomlása és a bolsevik forradalom után néhány hónappal egyszerűen otthagytta azt a tanyát,

ahol addig dolgoztatták őket: vonatra szálltak, és „hazajöttek”. Utolsó naplóbejegyzéseit 1918. április 23-án Rákosfalván vetette papírra.

A könyv ezen a ponton másodszor is „elkezdődik”. Némiképpen indokolatlan, hogy a Przemyslből írott vagy ott megkapott levelezőlapokat (a katonai cenzúra, azt is mondhatnánk, hogy természetesen, a katonákat és hozzátartozóikat arra kényszerítette, hogy csak ezen a módon tartsák egymással a kapcsolatot), valamint a hadifogságból írott és oda eljutókat a napló után közlik, ezzel megtörve a kronológiai és tartalmi „rendet”. Érdekesebb és főleg indokoltabb lett volna, ha az egyes naplóbejegyzések közé iktatják az akkor és ott általa írott vagy ott megkapott levelezőlapokat. Csak itt és most tudjuk meg, hogy a hadifogságból hazairt levelezőlapokon leggyakrabban és olykor kifejezett ingerültséggel, haraggal vagy csak elkecserevedve, értetlenkedve pénzt kért Kornis örvezető. Nem érti, hogy még a félanalfabéta paraszt hadifogoly társa is olykor hamarabb és több pénzt kap otthonról, mint ő. Lehet, hogy családtagjai, menyasszonya nem akarta vagy nem tudta neki megmagyarázni, hogy miért nem kapott olykor hosszú hetekig egyetlen fillért sem. Pedig ezekre a küldeményekre nagy szüksége volt, ezek segítségével tudta igencsak szűkös élelmiszeradagjait kiegészíteni, foszladozó ruhadarabjait pótolni, vagy azokhoz újakat szerezni. Azt pedig csak remélhetjük, hogy az otthon lévők megértették, és meg is bocsátották, elnézték, hogy a hadifogság olykor igencsak sanyarú körülményei, a bezártság, a szülőföld utáni sóvárgás is ingerültté, olykor kifejezet-

ten gorombává tette a pénzt kérő levelezőlapok íróját.

Kornis Jenőt a „trianoni” Magyarországon munkahelye, a Hazai Bank Rt. visszafogadta, egészen 1940 januárjáig, 57 éves koráig ott dolgozhatott. Miután az 1939. IV. tc., az úgynevezett II. zsidótörvény (amely a „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” hangzatos címet viselte) 17. §-a úgy intézkedett, hogy a zsidók száma a bankszektorban sem haladhatja meg az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenkét százalékát. Kornis Jenőt is, mint országszerte sok ezer hitsorsosát, nyugdíjazták. Sárga csillagot a német megszállás után, 1944. április 5-től kellett viselnie. Eddig viszonylag szerencséje volt, mivel már 1931-ben elmúlt 48 éves, a második világháború alatt nem vonultatták be munkaszolgálatra, fiát, Kornis Gábort (1922–1997) viszont igen. Ha nem kellett volna 1944. június 24-én (Kornis Anna utószava szerint) vagy június 28-án (Takács Ferenc előszava szerint) Rákoskeresztúrra kimennie dolgozni, talán ő is túlélhette volna a holokausztot. Rákoskeresztúr, mint a főváros környéki megyei jogú és törvényhatósági jogú városok, Kispeszt, Újpest, Pestszentlőrinc stb., ekkor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozó, közigazgatásilag önálló egység volt. Június végén a mintegy 200 ezer fővárosi zsidó deportálására kb. 3000 csendőrt vontak össze ezekben a városokban, ahol már május közepétől-végétől (viszonylag) zárt gettókból vagy sárga csillaggal megjelölt házakban összezsúfolva éltek a zsidók. Gyűjtőtáborokba szállításuk, majd deportálásuk június utolsó és július első napjaiban zajlott. A mai magyar (szélső és mérsékelt) jobboldal-

li publicisták, történészek Horthy Miklóst jobb ügyhöz méltó buzgalommal próbálják úgy beállítani, mint aki egyrészt a német megszállás után tehetetlen, már-már házi őrizetben lévő kormányzó volt, másrészt amikor úgymond megtudta, hogy a németek a deportált zsidók közül a munkaképteleneket, a gyerekeket, az öregeket és a betegeket megölik, akkor leállította a deportálásokat. A valóságban Horthy már 1942-től tökéletesen tisztában volt a nácik „zsidópolitikájával”, 1944. július 6-án pedig nem leállította, csak felfüggesztette a deportálásokat, amelyek folytatását az ő engedélyével augusztus 23-ára tűzték ki. Horthy deportálásokat felfüggesztő döntése csak és kizárólag a fővárosi zsidókra vonatkozott, a főváros környéki városokból a csendőrök nyugodtan deportálhatták a zsidókat továbbra is, köztük Kornis Jenőt. Akit hiába nevez Takács Ferenc „Przemysl hős védőjének”, nem volt az. Nem ölt meg senkit, és ami az egyre antiszemitábbá váló Horthy-rendszerben végül is a vesztét okozta, az éppen az volt, hogy nem sebesült meg, vagy

ami még jobb lett volna, nem lett hadirokkant. A fronton, a harcokban mutatott bátorságukért kapott különböző hadi kitüntetések birtokosait ugyanis a második zsidótörvény mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól, nekik nem kellett 1944-ben sárga csillagot viselniük. Kornis Jenő, mint fentebb már említettük, csak egyszerű közkatona volt, mindennapi szenvedéseiről, haza- és szerelméhez vágyódásáról írt naplója valódi kincs, amelyet nagyon jó, hogy unokája megtalált.

Kornis Anna nagypapája naplójának könyvbemutatóján május elején a Nyitott Műhelyben Terentianus Maurus híres mondását idézte: „A könyveknek is megvan a maguk sorsa.” A 2. század végi jeles grammatikus, stiliszta eredetileg arra gondolt, hogy végül is az olvasóktól függ, hogy ki hogyan ért és értékkel egy-egy könyvet. Kornis Jenő naplójára és levelezőlapjaira jobban illik Wolandnak, Mihail Bulgakov *Mester és Margaritájából* a rejtélyes Sátánnak az egyik megjegyzése: „A kéziratok nem égnék el...”

Lővei Pál

Budai vár kék ködben

A várpalotával és a Várnegyeddel kapcsolatos ügyek már az ezredforduló táján napirenden voltak. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban komoly vizsgálatok folytak például a telekviszonyokkal kapcsolatban, hiszen nagy volt az igény a lakás- és épületprivatizáci-

óra, ugyanakkor az érintettek világossá tették, hogy a nagy értékű ingatlanok mellé sem mély pincékre és barlangokra, sem várfalakra, legkevésbé pedig az ezek jelentette problémákra és költségekre nincs szükségük. A nyilvánvalóan egységes kezelést igénylő várfalak hely-

zete azóta sem oldódott meg – a sürgős állami szerepvállalásnak itt nagyon is helye lenne. A műemlékvédelemre nehezedő nyomás másik területe az egykori királyi palota historizáló rekonstrukciója volt – ennek következtében a tudományos részleg akkori munkatársa, Bognár Gábor össze is állított egy részletes, a palota világháború utáni sorsát elemző dokumentációt. Ennek összefoglalását a Magyar Műemlékvédelem a KÖH mintegy hattýúdalaként 2011-ben megjelentetett utolsó kötete a szélesebb szakmai közönség számára is megismerhetővé tette.

A következőkben három kérdéskörre kívánok kitérni.

Intézményi ügyek

A várpalota újhistorizáló rekonstrukciója kormányzati megágyazásának első áldozata a Magyar Nemzeti Galéria lett, amelyet részben a lehetséges intézményi tiltakozás kiiktatása érdekében, részben egészen sajátos személyi törekvések kielégítése végett becsatoltak a Szépművészeti Múzeum alá. A következmények egy része már világosan érzékelhető: bár jó kiállítások ma is születnek az intézményben, de az olyan, a tudományt előrevívó és a nemzettudat szempontjából is fontos, módszertanilag innovatív kiállítások létrehozásának, mint amilyen az elmúlt két évtizedben a *Pannonia Regia*, az *Aranyérmek*, *ezüstkoszorúk*, a *Történelem – kép* volt, a szakembergárda sokoldalúságának jelentős mérvű csorbulása következtében ma már semmi esélye sincs. A galéria egyébként országos múzeumaink közül egyedüliként nem szenved helyhiányban, nincsenek raktárgondjai, megvalósult az elvárt klimatizálás – semmi-

lyen szakmai indoka nem lehet kiöltöztetésének.

A másik útban lévő intézmény, a Széchényi könyvtár fizikális helyzete kedvezőtlenebb: a hírek szerint egyre rosszabb állapotú belső szállítórendszerét a kulturális kormányzat – alighanem éppen a költözés érdekében – magára hagyta, az épületével szomszédos Újvilág kertben korábban elképzelt új raktára nem készült el. Ezzel együtt a kiköltöztetését alátámasztó egyetlen konkrét érv, miszerint a palota F szárnyának két udvarát kitöltő raktártornyai megakadályozzák az udvarok rekonstrukcióját, meglehetősen nevetséges. A raktárszerkezetek kibontását követően az egykori udvarhomlokzatokból egyetlen körömnvi eredeti anyag előkerülése sem várható, és az alárendelt, világítóudvar funkciójú két tér első osztályú építészeti alkotásként történő interpretációja igencsak hamis, újjáépítésük költségeivel semmiképpen nem áll arányban.

Műemlékvédelmi/ rekonstrukciós ügyek

Mai felfogásunk szerint a romos várpalota második világháborút követő kibelezése és egyszerűsített formában történt helyreállítása nem volt műemlékvédelmi tett. Ugyanakkor egyáltalán nem hárítható a felelősség kizárólag a politikusokra – egészen csekély számú tiltakozó mellett szinte a teljes építész- és műemlékes szakma egyetértésével valósult meg, az a korszak ugyanis még határozottan elítélte és értéktelennek gondolta a historizmust. A történelem és a műemlékvédelem menetét azonban nem lehet visszaforgatni, ami egyszer elpusztult, az soha többé nem tehető ismét olyaná, amilyen

valaha volt: a cél elérhetetlen. Még a palota körítő falainak jelentős része sem ott áll, ahol egykor volt, a helyreállítás során eltűntek rizalitok, egyszerűsödött a homlokzati síkok térbeli rétegezettsége. Már az eredeti tetőformák visszaállítása sem lenne lehetséges a döntően teljes újjáépítés nélkül, amire nem-hogy a publikált kormányzati tervek szerinti – az egész Várnegyedszánt – 200 milliárd forint nem lenne elegendő, de költségvonzata a tervezett belső rekonstrukciókkal együtt alighanem ezermilliárdos nagyságrendű lenne.

Semmilyen eredeti tervanyag, archív fotóanyag nem képes kellő alapot nyújtani ahhoz, hogy az egykori történelmi-építészeti-művészeti produkciót visszahozza, hiszen azt hitelesen csak az eredeti épületegyüttes volt képes hordozni eredeti anyagi valójában. Lehet a fotók alapján stukkó, márvány, lambéria, padló stb. utánérzéseket akár kézműves munkával is alkotni, ezek azonban az eredeti ismeretének hiányában még csak képi megjelenésükben, felületi kezelésükben, színeikben sem lesznek soha olyanok, amilyenek a végérvényesen elpusztított eredeti alkotások voltak. Az eredmény az egykori késői historizmust visszaálmódó újhistorizmus lesz, amelynek a történelemhez semmi köze, csupán jelen korunk, ezen belül pedig az ország politikai vezetése igencsak ellentmondásos, erősen retrográd történelemképét fogja tükrözni. Ráadásul a hauszmanni mű sem egy stílusegységet mutató, „zöldmezős” beruházás volt, a 18. századi barokk palota díszítményeinek megőrzött részletei is láthatók voltak helyenként, az ezekre vonatkozó dokumentumok viszont végképp hiányoznak.

A rekonstrukciónak tehát valamennyi olyan mozzanata, amely

nem a ma álló épületegyüttes anyagi valójából indul ki, semmilyen történelmi hitelességgel nem fog rendelkezni.

A budapesti világörökség-helyszín 1987-ben a várpalota mai – műemléki védelem alatt álló – állapotának ismeretében kapta meg a világörökségi státust mint a budai királyi vár 14. századtól máig terjedő hol folyamatos, hol meg-megszakadó építkezéseinek, bővítéseinek, pusztulásainak, újjáépítésének történeti folyamata, az egymásra rétegződő korok építészeti-művészeti tanúja. Az UNESCO és műemlékvédelmi világszervezete, az ICOMOS a világörökségi helyszínek elvárt színvonalú kezelése során természetesen megengedi a mai kor újabb igényeinek a műemléki értékek fennmaradását is lehetővé tevő kielégítését, akár újabb, kortárs hozzájárások segítségével is, azonban árgus szemekkel figyel a történeti szubsztancia megőrzésére. A történetileg alakult együttes anyagi valójának pedig a világörökséggé nyilvánítás idejében már szerves részét képezték az 1960–1970-es évek épületbővítései (pl. A épület), a korábbtól eltérő kupola kialakítása, a palotaegyüttes valamennyi szárnyában létrehozott reprezentatív új terek, lépcsőházak, előadó- és kiállítótermek. A belsőépítészeti kialakítás részben minőségi anyagok – vörös és fehér márványok, bronz, drága fa, értékes kortárs stukkómennyezet – felhasználásával készült, a korabeli építészeti tervezés, építőipar és kézműves-technika csúcsalkotásaként, az akkori Magyarország egyik legreprezentatívabb építészeti és belsőépítészeti „kirakataként”. Mindennek elpusztítása akár a világörökségi státus megkérdőjelezhetőségét is magában hordozza.

A teljesen elpusztult, mégis újra-építési tervezett épületekkel kapcsolatban pedig, mint például a Lovarda és az őrségépület, egyetértőleg tudom idézni a Baán László által a városligeti tervpályázatok kapcsán a történeti stíluskapcsolatok hiányát kritizáló véleményekkel szemben elmondottakat (ATV, 2015. 04. 24.): „a 21. században nem 19. századi utánérzéseket kell letennünk, hanem kortárs épületeket”. Ennek persze a Közlekedési Múzeumnak az 1896. évi millenniumi kiállítást majmoló, közzétett látványtervei azért a ligetben is ellentmondanak.

Eszmei kérdések

Akár tetszik, akár nem, a palota háború utáni helyreállítása az ország lakosságának készült, a diktatorikus rendszer bizonyos tetteire mégiscsak jellemző demokratikus szemlélet jegyében. Vaszary János 1930 táján több festményt is szentelt a pesti korzónak, amelynek napsütötte, színes – felszínes – élete fölött elérhetetlen világként, irracionális kék ködbe veszve jelenik meg az akkoriban csak az ország néhány ezres legfelső elitje számára nyitott királyi palota. A világháborút követően helyreállított épület-

együttes azonban mindenki számára egyformán bejárhatóvá, használhatóvá és élvezhetővé vált. Ehhez a pártelitben hosszú éveken át folytatott – tervváltozatokkal is dokumentálható – vitákon keresztül, a politikai-kormányzati használatról való lemondáson át vezetett az út. Ami pedig a várpalotába így bekerült, a Magyar Nemzeti Galéria, a Budapesti Történeti Múzeum, az Országos Széchényi könyvtár, együttesen a nemzeti kultúra teljességét hordozta és hordozza ma is, a történelem, a művészet és a tudomány folyamatához, alkotásaihoz és eredményeihez történő demokratikus hozzáférés szimbólumaként – a Széchényi Könyvtár esetében ez még a mátyási Corvina könyvtár egyfajta reinkarnációjaként is felfogható. Ilyen teljességben talán a bécsi Hofburgon kívül a világ egyetlen helyszínén, egyetlen egykori királyi palotájában sem mutatkozik meg mindez.

Ha a kormányzati tervek megvalósulnak, a palota ismét elérhetetlen magasságokban fog a fejünk fölött lebegni, még csak nem is a legalább színében szép ultramarin felhőben: számunkra marad a mindent – várat, műemléket, történelmet, szellemet – beborító nyúlós, szürke kód.